

The Relationship between Religion and Power in Rumi's Maktūbāt with Emphasis on Pierre Bourdieu's Theory of Practice (Case Study of Eight Letters)

Fateme Karimi 

Ph.D. Candidate, Department of Persian Language and Literature, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran

Rashid Kakavand* 

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran

Maryam Moradi 

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran

**Fateme Mohseni
Gardekoochi** 

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Karaj Branch, Islamic Azad University, Karaj, Iran

Accepted: 01/09/2026

Received: 22/03/2026

Extended Abstract

1. Introduction

The relationship between religion and political power constitutes one of the fundamental issues in the analysis of the social structure of pre-

* Corresponding Author: Rashid.kakavand@iau.ac.ir

How to Cite: Kakavand, R., Karimi, F., Moradi, M., & Mohseni Gardekoochi, F. (2026). The Relationship between Religion and Power in Rumi's *Maktūbāt* with Emphasis on Pierre Bourdieu's Theory of Practice (Case Study of Eight Letters). *Mysticism in Persian Literature*, Vol 5, No 9, 339- 374. doi: 10.22054/msil.2026.92021.1244

modern societies, particularly in contexts where religious authority played a decisive role in legitimizing the political order. Within such a context, the actions of religious scholars and mystics cannot be understood solely at the level of moral or spiritual teachings; rather, these actions acquire meaning through their close connection with the structures of power and the social fields of their time.

Jalal al-Din Muhammad Balkhi, known as Rumi, was one of those figures whose social presence and spiritual influence, particularly his relations with the political authorities of the seventh century AH, provide considerable potential for sociological analysis.

Maktūbāt is a collection of letters written by him to emirs, bureaucrats, religious masters, and his disciples, and in this respect constitutes a valuable source for studying the social practice of a mystic within the context of power relations (Sobhani, 1992, pp. 10–12). Moreover, “a considerable number of Mawlana’s letters were addressed to statesmen, powerful figures, and officials of his time. The purpose of these correspondences was not to gain proximity to power, but to mediate in resolving the material difficulties and problems of ordinary people. He employed his spiritual prestige to address the needs of the disadvantaged” (Alikhani, 2017, p. 5). These letters demonstrate that Rumi did not act as an isolated religious figure; rather, he functioned as an active agent within the religious and social field of his time. Through counsel, intercession, and moral guidance, he entered into interaction with political power.

Pierre Bourdieu’s theory of practice offers an effective analytical framework for examining these practices. Bourdieu conceptualizes social practice as the outcome of a dialectical relationship among “habitus, field and capital”; that is, the agent acts within specific social fields through internalized structures, although not necessarily with full conscious awareness (Bourdieu, 1977, p. 72). From this perspective, Rumi’s practices in *Maktūbāt* may be regarded as products of his Sufi habitus, taking shape within the religious field and

through interaction with the field of political power. By virtue of the symbolic capital derived from his religious sanctity, mystical reputation, and extensive network of disciples, Rumi was able to exercise an effective influence within the field of power without becoming directly integrated into the political structure (Bourdieu, 1984, p. 170). The language of *Maktūbāt*, which combines mystical humility with spiritual authority, provides a clear example of symbolic practice. Through this practice, the mystic redefines his position in relation to the emir and exercises a form of “legitimate symbolic domination” (Swartz, 1997, p. 103).

Accordingly, the present study seeks to demonstrate how the relationship between religion and power is realized at the level of symbolic and discursive practices in Rumi’s *Maktūbāt*. The central problem of this research concerns the ways in which Rumi, through his Sufi habitus and by drawing upon his religious symbolic capital, organized practices that simultaneously reproduced spiritual authority and regulated his relationship with the structures of political power. More specifically, the study asks how the relationship between religion and power can be explained in *Maktūbāt*, and how Rumi, as a religious agent, acted within the political field of his time by relying on his symbolic capital and spiritual status. In this regard, the research seeks to analyze the patterns of Rumi’s practice in his letters through Pierre Bourdieu’s theory of practice and to examine how the interaction between religious authority and political power was formed and articulated in the text.

2. Literature Review

Previous studies may be divided into two principal areas. The first consists of stylistic studies and discourse analyses of Rumi’s works, particularly *Fīhi mā fīh* and *Maktūbāt*. These studies have addressed issues such as audience interaction, tone, the modality of verbs, and Rumi’s views on women and power. The second area concerns the application of Pierre Bourdieu’s sociological theories to the analysis

of Iranian literary and artistic texts, including the works of Ahmad Shamloo, Mhamoud Dawlatabadi, Abbas Kiarostami, and Gholamhossein Sa'edi. Such studies have examined concepts including habitus, cultural capital, the field of power, and symbolic violence. Despite this body of research, there remains a noticeable lack of a systematic study that directly applies Bourdieu's theories to Rumi's *Maktūbāt*. The present article seeks to address this gap by employing Bourdieu's conceptual tools to offer a new reading of the social, cultural, and power relations embedded in *Maktūbāt*.

By connecting literary studies with contemporary sociological theory, this study not only opens new possibilities for the sociological analysis of classical texts, but also re-examines the concealed and domination-oriented dimensions of Rumi's discourse.

3. Methodology

This study adopted a qualitative, descriptive-analytical methodology. The research data were collected through library-based research, with Rumi's *Maktūbāt* serving as the primary source of analysis. In this process, passages from eight letters that indicate Rumi's interaction with emirs and powerful figures were extracted and analyzed. The selected data were then interpreted through the principal concepts of Pierre Bourdieu's theoretical framework, particularly field, symbolic capital, and habitus. The aim was to explain the manner in which Rumi acted in relation to the political power structure of his time.

4. Results and Discussion

1. Mutual Legitimization: By employing grand titles and attributing the rulers' authority to divine will, Rumi provided symbolic legitimacy to the political system. Conversely, these panegyrics created a platform for the reception of his discourse within the field of power.

2. Conversion of Capital: One of Rumi's most salient actions was the conversion of his own symbolic and religious capital into material

and administrative capital for others. Through his intercession on behalf of his disciples (such as Nizam al-Din and Shams al-Din) to secure positions such as *tughrā-nevīsī* (secretaryship), or by requesting tax exemptions (for Kamal al-Din), he utilized his spiritual authority to influence the distribution of material resources.

3. Moral Supervision and the Limitation of Power: By reminding the rulers of the transience of worldly power and describing it as an “astrolabe to the eternal divine realm,” he exercised a form of moral supervision over them, calling upon them to support the impoverished and the spiritually inclined (*ahl-i ma'nā*). Ultimately, the *Maktūbāt* demonstrated a sophisticated symbolic exchange, where the language of prayer and mysticism served as a veil for intervention in social and political affairs. Without directly entering the formal structures of power, Rumi influenced political actors through the reproduction of legitimacy and social mediation. This process transformed the *Maktūbāt* into a valuable document of the fluid interaction between various social fields during the Seljuk era, wherein Sufi discourse functioned as an instrument for moderating and guiding political power.

5. Conclusion

The analysis of Rumi's *Maktūbāt* demonstrated that, as a religious agent, he possessed considerable symbolic capital. This capital derived from his spiritual prestige, mystical status, social influence, and the trust placed in him by both ordinary people and political elites. By relying on this capital, Rumi was able to maintain an effective presence within the field of political power and to interact through his letters with emirs, ministers, and state officials. These letters reveal that Rumi was aware of the mechanisms of power and employed his spiritual prestige to influence political and social decisions.

One of the significant findings of this study was that *Maktūbāt* may be regarded as a clear example of the conversion of symbolic capital into other forms of capital. Through the use of respectful language,

prayer, praise, and counsel, Rumi created conditions for securing support for his disciples, Sufis, and the needy. Such support occasionally took the form of appointments to official positions, the allocation of stipends, financial assistance, or the transfer of educational institutions. Within Bourdieu's theoretical framework, this process may be interpreted as the conversion of symbolic capital into social, economic, and institutional capital. At the same time, the religious and mystical language of the letters situates political power within a framework of values such as justice, benevolence, and service to others. In this way, a reciprocal relationship emerges between the religious field and the field of power: political power requires the symbolic capital of religion in order to acquire legitimacy, while the religious field draws upon the resources of political power to support its followers.

Therefore, Rumi's *Maktūbāt* constitutes a significant site for observing the social practices of a mystic, including intercession, mediation, and the moral supervision of political power. The letters reveal that religious authority and political power were not entirely separate domains; rather, they interacted through symbolic exchanges, social networks, and competing forms of legitimacy. Rumi's position in this process was shaped by his Sufi habitus and by his ability to transform spiritual prestige into effective social and political influence.

Keywords: Pierre Bourdieu, Rumi's *Maktūbāt*, Religion and Power, Symbolic Capital, Social Field, Religious Action.



رابطه دین و قدرت در مکتوبات مولوی با تکیه بر نظریه کنش پیر بوردیو (مطالعه موردی ۸ مکتوب)

- | | |
|--|-----------------------|
| دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران | فاطمه کریمی |
| استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران | رشید کاکاوند * |
| استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران | مریم مرادی |
| استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران | فاطمه محسنی گرده کوهی |

چکیده

پیر بوردیو از برجسته‌ترین جامعه‌شناسان معاصر است که با طرح مفاهیمی چون میدان، عادت‌واره و سرمایه، چارچوبی نظری برای تحلیل کنش‌های اجتماعی در بستر روابط قدرت ارائه کرده است. در اندیشه او، کنش اجتماعی حاصل تعامل میان ساختارهای اجتماعی و گرایش‌های درونی شده کنشگران است و سرمایه نمادین نقش مهمی در شکل‌گیری و بازتولید مناسبات قدرت دارد. این رویکرد امکان تحلیل حوزه‌هایی مانند دین را به عنوان میدانی اجتماعی با منطق خاص خود فراهم می‌کند. مکتوبات مولوی از مهم‌ترین متون نثر عرفانی فارسی است که شامل نامه‌های مولوی به امیران و صاحبان قدرت سیاسی زمانه اوست. این نامه‌ها افزون بر مضامین اخلاقی و عرفانی، بیانگر نوعی تعامل میان یک کنشگر دینی و میدان قدرت سیاسی هستند. مولوی در این مکتوبات با بهره‌گیری از زبان دینی و اخلاقی، ضمن نصیحت و هدایت حاکمان در مواردی برای شاگردان و نیازمندان شفاعت کرده و از صاحبان قدرت درخواست حمایت مادی یا نهادی می‌کند. هدف این پژوهش تبیین رابطه دین و قدرت در مکتوبات مولوی بر اساس نظریه کنش بوردیو است. این پژوهش با روش کیفی و رویکرد توصیفی-تحلیلی و بر پایه تحلیل متنی نمونه‌هایی از ۸ نامه مکتوبات انجام شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که مولوی با تکیه بر عادت‌واره عرفانی و سرمایه نمادین ناشی از اعتبار معنوی خود در میدان قدرت سیاسی نیز نقش آفرینی می‌کند. مکتوبات او عرصه‌ای برای تبدیل سرمایه نمادین به سرمایه‌های اجتماعی و نهادی فراهم می‌سازد و به نوعی مشروعیت‌بخشی متقابل میان میدان دین و میدان قدرت منجر می‌شود.

واژگان کلیدی: پیر بوردیو، مکتوبات مولوی، دین و قدرت، سرمایه نمادین، میدان اجتماعی، کنش دینی.

۱. مقدمه و بیان مسئله

رابطه میان دین و قدرت سیاسی یکی از بنیادی‌ترین مسائل در تحلیل ساختارهای اجتماعی جوامع پیشامدرن است؛ به‌ویژه در جوامعی که اقتدار دینی نقش تعیین‌کننده‌ای در مشروعیت‌بخشی به نظم سیاسی ایفا می‌کرده است. در چنین بافتی، کنش عالمان و عارفان دینی را نمی‌توان صرفاً در سطح تعالیم اخلاقی یا معنوی فهم کرد، بلکه این کنش‌ها در پیوندی تنگاتنگ با ساختارهای قدرت و میدان‌های اجتماعی زمانه معنا می‌یابند.

جلال‌الدین محمد بلخی (مولوی) از جمله شخصیت‌هایی است که حضور اجتماعی و نفوذ معنوی او، به‌ویژه در ارتباط با صاحبان قدرت سیاسی قرن هفتم هجری، امکان تحلیل جامعه‌شناختی عمیقی را فراهم می‌آورد. مکتوبات مولوی «مجموعه‌ای از نامه‌هاست که او خطاب به امرا، دیوان‌سالاران، مشایخ و مریدان خود نگاشته و از این حیث، منبعی ارزشمند برای مطالعه کنش اجتماعی یک عارف در متن مناسبات قدرت به شمار می‌آید» (سبحانی، ۱۳۷۱: ۱۰-۱۲). «بخش بزرگی از نامه‌های مولانا خطاب به دولتمردان، صاحبان قدرت و صاحب‌منصبان زمانه است. هدف او از این مکاتبات، نه تقرب به قدرت، بلکه میانجی‌گری برای حل مشکلات معیشتی و رفتاری‌های توده مردم بوده است. او از اعتبار معنوی خود برای رفع نیاز افراد نیازمند استفاده می‌کرد» (علیخانی، ۱۳۹۶: ۵). این نامه‌ها نشان می‌دهند که مولوی نه در جایگاه کنشگری منزوی، بلکه به‌مثابه عاملی فعال در میدان دینی و اجتماعی عصر خود عمل می‌کند و از طریق نصیحت، شفاعت و هدایت اخلاقی با قدرت سیاسی وارد تعامل می‌شود. برای تحلیل این کنش‌ها، نظریه کنش پیر بوردیو^۱ چارچوبی تحلیلی و کارآمد ارائه می‌دهد.

بوردیو کنش اجتماعی را حاصل رابطه دیالکتیکی میان «عادت»^۲، میدان^۳ و سرمایه^۴ می‌داند؛ «بدین معنا که کنشگر، بدون آگاهی کامل، اما در چارچوب ساختارهای درونی‌شده در میدان‌های اجتماعی خاص دست به کنش می‌زند» (Bourdieu, 1977:)

1 Bourdieu, P.

2 habitus

3 field

4 Capital

72). از این منظر، کنش‌های مولوی در مکتوبات را می‌توان به عنوان برساخته‌ای از عادت‌واره صوفیانه او دانست که در میدان دینی و در تعامل با میدان قدرت سیاسی شکل گرفته است. مولوی با برخورداری از «سرمایه نمادین ناشی از قداست دینی، شهرت عرفانی و شبکه گسترده مریدان، توانسته است کنشی مؤثر در میدان قدرت اعمال کند، بی‌آنکه مستقیماً در ساختار سیاسی ادغام شود» (Bourdieu, 1984: 170).

زبان مکتوبات که آمیزه‌ای از فروتنی عرفانی و اقتدار معنوی است، نمونه‌ای روشن از کنش نمادین به شمار می‌آید؛ کنشی که از طریق آن، عارف جایگاه خود را در برابر امیر بازتعریف کرده و نوعی «سلطه نمادین مشروع اعمال می‌کند» (Swartz, 1997: 103). بر این اساس، پژوهش حاضر با تکیه بر نظریه کنش پیر بوردیو می‌کوشد نشان دهد که رابطه دین و قدرت در مکتوبات مولوی چگونه در سطح کنش‌های نمادین و گفتمانی تحقق می‌یابد. مسئله اصلی این تحقیق آن است که مولوی چگونه از خلال عادت‌واره صوفیانه و با بهره‌گیری از سرمایه نمادین دینی، کنش‌هایی را سامان می‌دهد که هم‌زمان بازتولیدکننده اقتدار معنوی و تنظیم‌کننده مناسبات او با ساختار قدرت سیاسی است.

در جوامع اسلامی قرون میانه، عالمان و مشایخ صوفیه تنها حاملان معرفت دینی نبودند، بلکه در بسیاری از موارد در شکل‌دهی به مناسبات اجتماعی و حتی سیاسی نیز نقش ایفا می‌کردند. ارتباط آنان با حاکمان، امرا و دستگاه دیوانی، بخشی از ساختار اجتماعی آن دوره را تشکیل می‌داد؛ ارتباطی که گاه در قالب ارشاد و نصیحت، گاه در قالب میانجی‌گری اجتماعی و گاه در قالب نوعی مشروعیت‌بخشی معنوی به قدرت سیاسی نمود پیدا می‌کرد. از این رو، بررسی متون به جا مانده از این شخصیت‌ها می‌تواند امکان فهم دقیق‌تری از نحوه تعامل میان اقتدار دینی و قدرت سیاسی فراهم کند.

در میان متون مربوط به عرفای بزرگ اسلامی، مکتوبات جلال‌الدین محمد بلخی از منابعی است که کمتر از منظر جامعه‌شناختی مورد توجه قرار گرفته است. در برخی از این نامه‌ها، مولوی برای حل مشکلات اجتماعی افراد، سفارش‌هایی به صاحبان قدرت می‌کند یا آنان را به عدالت و رعایت اصول اخلاقی فرا می‌خواند؛ امری که نشان‌دهنده نوعی کنش اجتماعی در بستر مناسبات قدرت است. با وجود اهمیت این نامه‌ها، بیشتر پژوهش‌های

مربوط به مولوی بر ابعاد عرفانی، ادبی یا فلسفی آثار او متمرکز بوده و کمتر به این نکته پرداخته‌اند که مولوی در مقام یک کنشگر دینی چگونه با ساختار قدرت سیاسی زمان خود ارتباط برقرار می‌کند. این خلأ پژوهشی ضرورت آن را آشکار می‌سازد که مکتوبات نه صرفاً به عنوان متنی اخلاقی، بلکه به عنوان متنی اجتماعی و حامل نوعی کنش در میدان قدرت مورد مطالعه قرار گیرد. در این زمینه، نظریه کنش پیر بوردیو می‌تواند چارچوبی تحلیلی برای فهم این تعامل فراهم کند.

بوردیو معتقد است «کنش‌های اجتماعی در بستر «میدان‌های اجتماعی» و بر اساس انواع «سرمایه» شکل می‌گیرند و کنشگران با اتکا به منابع نمادین و فرهنگی خود در این میدان‌ها عمل می‌کنند» (Bourdieu, 1993: 73). بر این مبنا، جایگاه معنوی مولوی را می‌توان نوعی سرمایه نمادین دانست که به او امکان می‌دهد در تعامل با صاحبان قدرت، نوع خاصی از کنش اجتماعی و نمادین را سامان دهد.

مسئله اصلی این پژوهش آن است که رابطه دین و قدرت در مکتوبات مولوی چگونه قابل تبیین است و مولوی به عنوان یک کنشگر دینی با تکیه بر سرمایه نمادین و جایگاه معنوی خود چگونه در میدان قدرت سیاسی زمانه‌اش عمل می‌کند؟ در همین راستا، این پژوهش می‌کوشد با بهره‌گیری از نظریه کنش پیر بوردیو، الگوهای کنش مولوی در نامه‌های او را تحلیل کرده و نحوه شکل‌گیری تعامل میان اقتدار دینی و قدرت سیاسی را در این متن بررسی کند.

۲. پیشینه پژوهش

از جمله پژوهش‌هایی که در حوزه آثار مولوی انجام شده، مقاله «تعامل مولوی با مخاطب در فیه مافیه و مکتوبات» از موسوی و گودرزی (۱۳۹۵) است که عوامل مؤثر بر شکل‌گیری فرانش بینافردی را در دو متن مولوی، یعنی فیه مافیه با رویکردی واعظانه و مکتوبات با رویکردی غیرواعظانه، بررسی کرده و به تحلیل کاربرد فاعل‌ها، نقش‌های تعاملی گفتار و مؤلفه‌های جهتی کلام پرداخته است.

پایان‌نامه علیخانی (۱۳۹۶) با عنوان «سبک‌شناسی انتقادی مکتوبات جلال‌الدین محمد مولوی» است که در آن به لحن، وجهیت افعال، به کارگیری صفات، تقابل مفهومی، نقش

و کنش راوی پرداخته شده است. از همین نویسنده مقالهٔ «بررسی سبک‌شناسانهٔ نامه‌های مولوی به زنان» (۱۳۹۶) نیز نشان می‌دهد به کارگیری القاب احترام‌آمیز برای زنان، حمایت مولانا از عروس خود در برابر پسرش و پرهیز از تحقیر زنان از مهم‌ترین نکات قابل مشاهده در این نامه‌هاست؛ با این حال، در انتخاب واژگان و کاربرد تعبیرات ادبی، تفاوت چشمگیری میان نامه‌های مولانا به زنان و مردان دیده نمی‌شود، زیرا این امر بیشتر برخاسته از هنجارهای رایج نامه‌نگاری در عصر مولاناست.

در حوزه رویکرد و نظریات بوردیو می‌توان مقالهٔ «نشانه‌شناسی مفهوم قدرت در طعم گیلان عباس کیارستمی و هملت ماشین‌های مولر^۱ بر اساس نظریهٔ انسان‌شناسی ادبی پیربوردیو» از احمدزاده و همکاران (۱۳۹۸) را نام برد که نشان می‌دهد نشانه‌شناسی این آثار از یک‌سو توانایی هنر در واژگون‌سازی زبان رسانه و شکستن کلیشه‌ها را بیان می‌کند و از سوی دیگر، تأثیر دیالکتیک منش بر ساختارهای اجتماعی-اقتصادی برای تعدیل میدان قدرت را آشکار می‌کند. از این رو، این آثار پست‌مدرن با بهره‌گیری از سرمایه فرهنگی و تکنیک‌های پس‌ادراتیک، خشونت نمادین میان عینیت و ذهنیت را به چالش می‌کشند و متن را به اثری باز و سلطه‌ناپذیر بدل می‌کنند.

مقالهٔ «تحلیل جامعه‌شناختی اشعار احمد شاملو با استفاده از نظریهٔ عمل پیر بوردیو» از فلاحی و همکاران (۱۴۰۰) است که نشان می‌دهد ذهنیت شاعر که از تربیت فردی و اجتماعی او شکل گرفته، منش نسبتاً پایداری دارد. این منش در رویارویی با قدرت حاکم و با توجه به میزان سرمایه‌ها و جایگاه او در قطب استقلال، بر اثر تنش میان منش و میدان به موضعی انتقادی می‌انجامد.

پژوهشی دیگر با نام «نقد جامعه‌شناسانهٔ سرمایه‌های مردان بر اساس نظریهٔ انواع سرمایه پیر بوردیو در رمان سووشون» از ذباح و همکاران (۱۴۰۰) وجود دارد که با بهره‌گیری از نظریهٔ سرمایه بوردیو، سرمایه‌های مردان در رمان مهم «سووشون» بررسی شده است. تمرکز اصلی بر این است که چگونه انواع سرمایه و تغییرات آن بر کنش‌های مردان اثر می‌گذارد.

1 Müller, H.

مقاله «واکاوی تطبیقی جامعه‌شناسانه خشونت و انواع آن در رمان‌های پرنده من فریبا وفی و عذاب وجدان آلبا دسس پدس براساس نظریات بوردیو» از حاجی محمدی (۱۴۰۱) نیز نشان می‌دهد که سلطه مردانه در جوامع مردسالار باعث می‌شود مردان بیش از دیگران علیه زنان و کودکان خشونت اعمال کنند. این خشونت در اشکال نمادین، سیستمی، فیزیکی، جنسی و زبانی بروز می‌یابد. در این میان، خشونت نمادین و سیستمی به دلیل ماهیت پنهان خود، آسیب‌های عمیق‌تری بر زنان وارد می‌کند و سلطه‌پذیری برخی کنشگران زن نیز به تداوم این روابط نابرابر کمک می‌کند.

مقاله دیگری با عنوان «دگردیسی کنش در ترس و لرز غلامحسین ساعدی با تکیه بر نظریه عمل پیر بوردیو» از طایفی و شیخ‌الاسلامی (۱۴۰۳) نشان می‌دهد با پیشرفت روایت‌ها، میزان کنشگری شخصیت‌ها کاهش می‌یابد و آن‌ها به تدریج به سوی حالت کنش‌پذیر سوق پیدا می‌کنند.

پژوهش «تحلیل گفتمان قدرت در عرفان با تکیه بر مکتوبات مولوی» از پر و همکاران (۱۴۰۳) نیز نشان دهنده آن است که مکتوبات مولوی بازتاب‌دهنده اخلاقی واقع‌گرا و اخلاق‌محور است که در تعامل با گفتمان‌های دینی و اجتماعی زمانه، می‌کوشد از راه پند و اندرز بر اصلاح فردی و اجتماعی صاحبان قدرت اثر بگذارد.

با وجود پژوهش‌های پیشین درباره مکتوبات مولوی، تاکنون پژوهشی مستقل که به صورت مستقیم و نظام‌مند نظریه‌های پیر بوردیو را بر این اثر تطبیق دهد، انجام نشده است. از این رو، پرداختن به این اثر می‌تواند خلأیی مهم در مطالعات مولوی‌پژوهی را جبران کند. علاوه بر این، بهره‌گیری از چارچوب نظری پیر بوردیو، امکان تحلیل منسجم و جامعه‌شناختی تعامل میان اقتدار دینی و قدرت سیاسی را فراهم می‌سازد و به فهم چگونگی تبدیل سرمایه معنوی به سرمایه نمادین در میدان اجتماعی کمک می‌کند. بنابراین، این پژوهش نه تنها به غنای مطالعات میان‌رشته‌ای در حوزه جامعه‌شناسی دین و عرفان اسلامی می‌افزاید، بلکه می‌تواند الگوی تحلیلی تازه‌ای برای مطالعه نقش اجتماعی عارفان و عالمان دینی در متون تاریخی ارائه دهد.

۳. روش پژوهش

روش این پژوهش کیفی و از نوع توصیفی-تحلیلی است. داده‌های پژوهش به شیوه کتابخانه‌ای گردآوری شده و متن مکتوبات مولوی به عنوان منبع اصلی مورد بررسی قرار می‌گیرد. در این فرآیند، بخش‌هایی از ۸ نامه که نشان‌دهنده تعامل مولوی با امیران و صاحبان قدرت است، استخراج و تحلیل می‌شود. سپس این داده‌ها با بهره‌گیری از مفاهیم نظری پیر بوردیو -به‌ویژه مفاهیم میدان، سرمایه نمادین و عادت‌واره- تفسیر می‌گردد تا نحوه کنش مولوی در ارتباط با ساختار قدرت سیاسی زمانه‌اش تبیین شود.

۴. مبانی نظری

مکتوبات مولوی مجموعه‌ای از نامه‌ها و نوشته‌های رسمی و شخصی (مولوی) است که به منظوره‌های گوناگون از جمله ارشاد مریدان، پاسخ به پرسش‌ها و مکاتبه با بزرگان، علما و حکام زمان نوشته شده‌اند. این نامه‌ها از نظر سبک نثر، زبان و اندیشه ارزش فراوانی دارند؛ زیرا در کنار آثار منظوم و مثنوی، جنبه‌ای کمتر شناخته شده از شخصیت مولوی را نشان می‌دهند، چهره‌ای اجتماعی، سیاسی و مدیریتی، نه صرفاً عارفانه. در مکتوبات، مولوی با زبانی فصیح، همراه با آیات، احادیث و تعابیر عرفانی به مسائلی چون اخلاق، رفتار اجتماعی، عدالت، توکل و شأن معنوی انسان می‌پردازد. این مجموعه همچنین بازتابی از فضای فرهنگی و سیاسی قرن هفتم هجری است و در شناخت جایگاه واقعی مولوی در جامعه زمان خودش اهمیت ویژه‌ای دارد. «مکتوبات مجموعه نامه‌هایی است که مولوی به معاصرین خود نوشته است» (فروزانفر، ۱۴۰۲: ۱۸۰).

نظریه جامعه‌شناختی پیر بوردیو یکی از چارچوب‌های مهم در تحلیل کنش‌های اجتماعی و روابط قدرت در جوامع مختلف به شمار می‌آید. بوردیو با ارائه مفاهیمی چون عادت‌واره، میدان و انواع سرمایه تلاش می‌کند نشان دهد که کنش‌های اجتماعی در نتیجه تعامل میان ساختارهای اجتماعی و گرایش‌های درونی کنشگران شکل می‌گیرد. «بوردیو از کنش اجتماعی برداشتی خاص دارد که می‌توان آن را نقطه مقابل دوگانه‌انگاری دانست این برداشت در پی آن است تا ضدیت و تقابلی را که در تفکر رایج جامعه‌شناسی در مورد

عینیت و ذهنیت وجود دارد از میان بردارد» (گرنفل^۱، ۱۳۸۸: ۱۱). به اعتقاد او، رفتار و عملکرد افراد را نمی‌توان صرفاً بر اساس اراده فردی یا صرفاً بر پایه ساختارهای اجتماعی توضیح داد، بلکه «این کنش‌ها حاصل رابطه‌ای پویا میان موقعیت اجتماعی افراد، منابعی که در اختیار دارند و نظام گرایش‌های درونی آنان است» (Bourdieu, 1977: 72).. در این چارچوب نظری، چند مفهوم اساسی برای تحلیل کنش‌های اجتماعی مطرح می‌شود که در ادامه به مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌شود.

۴-۱. عادت‌واره^۲

عادت‌واره یکی از مفاهیم بنیادی در نظریه بوردیو است و به مجموعه‌ای از گرایش‌ها، ادراک‌ها و الگوهای درونی‌شده‌ای اشاره دارد که در طول تجربه‌های اجتماعی در افراد شکل می‌گیرد. این گرایش‌ها به گونه‌ای پایدار در ذهن و رفتار افراد نهادینه می‌شوند و شیوه‌اندیشیدن، قضاوت و عمل کردن آنان را هدایت می‌کنند. «عادت‌واره در واقع حاصل درونی شدن ساختارهای اجتماعی در ذهن افراد است و به آنان امکان می‌دهد در موقعیت‌های مختلف اجتماعی به شیوه‌ای نسبتاً منظم و قابل پیش‌بینی عمل کنند» (Bourdieu, 1990: 53-56).

«عادت‌واره مجموعه‌ای نسبتاً پایدار از خلق‌و‌خوها و گرایش‌هاست که از تجربه‌های کنشگران در موقعیت‌های خاص اجتماعی شکل می‌گیرد؛ موقعیت‌هایی که خود، کنش‌ها و بازنمایی‌ها را سامان می‌دهند و نظم می‌بخشند. در واقع، عادت‌واره نوعی راهنمای انعطاف‌پذیر است که کنشگران ناخودآگاه از آن پیروی می‌کنند و به سادگی با محیط‌های جدید سازگار می‌شوند» (جلایی پور و محمدی، ۱۳۸۸: ۳۱۹).

«عادت‌واره با بار نظری قابل ملاحظه‌ای که دارد به طور توأمان با مفهوم میدان گره خورده است» (شویره و فونتن^۳، ۱۳۸۵: ۶۱). بر این اساس، عادت‌واره حاصل درونی شدن ساختارهای اجتماعی در ذهن افراد است و به صورت مجموعه‌ای پایدار از گرایش‌ها،

1 Grenfell, M.

2 Habitus

3 Chauvire, C. & Fontaine, O.

ادراک‌ها و شیوه‌های کنش در رفتار آنان نمود می‌یابد. این مفهوم در پیوندی تنگاتنگ با میدان معنا پیدا می‌کند، زیرا کنش‌های افراد در هر میدان بر پایه همین الگوهای درونی شده شکل می‌گیرد و هدایت می‌شود.

۴-۲. میدان^۱

میدان به عرصه‌ای از روابط اجتماعی گفته می‌شود که در آن کنشگران و نهادهای مختلف برای کسب موقعیت و منابع ارزشمند با یکدیگر رقابت می‌کنند. هر میدان دارای قواعد، ساختار قدرت و منطق خاص خود است و کنشگران بر اساس میزان سرمایه‌ای که در اختیار دارند در آن موقعیت‌های متفاوتی می‌یابند. به بیان دیگر، «میدان، فضایی سازمان‌یافته از روابطی است که در آن انواع قدرت و سرمایه توزیع می‌شود و کنشگران برای حفظ یا ارتقای موقعیت خود در آن به رقابت می‌پردازند» (Bourdieu & Wacquant, 1992: 97).

بورديو «جامعه را فضایی اجتماعی مرکب از مجموعه‌ای به هم پیوسته از میدان‌ها و افراد دارای عادت‌واره‌های مرتبط با هم می‌داند که به عنوان کنشگر در قالب قواعد حاکم بر میدان‌های اجتماعی و طبق عادت‌واره‌های خود در جهت دستیابی به انواع سرمایه‌ها با هم در تعامل و رقابت قرار دارند» (گرنفل، ۱۳۸۸: ۱۲).

«وجود «میدان» مستلزم پذیرش پیشینی مشروعیت و ارزش سرمایه‌هایی است که موضوع رقابت در آن هستند. همچنین منافع و علایق مشروع در هر میدان، محصول فرآیندهای تاریخی‌اند که در نهایت به شکل‌گیری خود میدان و ضرورت آن می‌انجامند» (جنکینز^۲، ۱۳۸۵: ۱۳۶-۱۳۵).

«میدان عرصه‌ای اجتماعی است که در آن کنشگران برای دستیابی به منافع مورد نظر با یکدیگر رقابت و کشمکش می‌کنند» (توحیدفام و حسینیان امیری، ۱۳۸۸: ۱۵۹). بنابراین، میدان فضایی اجتماعی و ساخت‌یافته از روابط است که در آن کنشگران بر پایه میزان سرمایه‌های خود برای کسب یا حفظ موقعیت به رقابت می‌پردازند. این رقابت در

1 field

2 Jenkins, R.

چارچوب قواعد و منطق خاص هر میدان شکل می‌گیرد و در بستر فرآیندهای تاریخی و اجتماعی معنا پیدا می‌کند.

۴-۳. سرمایه^۱

بورديو مفهوم سرمایه را فراتر از معنای اقتصادی آن گسترش می‌دهد و معتقد است که منابع قدرت در جامعه تنها به ثروت مالی محدود نمی‌شود. او از انواع مختلف سرمایه سخن می‌گوید که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از: سرمایه اقتصادی، سرمایه فرهنگی، سرمایه اجتماعی و سرمایه نمادین. سرمایه فرهنگی شامل دانش، مهارت‌ها و مدارک تحصیلی است؛ «سرمایه اجتماعی به شبکه روابط و پیوندهای اجتماعی اشاره دارد؛ و سرمایه نمادین به اعتبار، منزلت و مشروعیتی گفته می‌شود که در جامعه به رسمیت شناخته می‌شود» (Bourdieu, 1986: 243-248).

می‌توان گفت بورديو با گسترش مفهوم سرمایه، ساختار قدرت را چندبعدی می‌بیند و آن را حاصل تعامل انواع گوناگون سرمایه می‌داند. به این ترتیب، جایگاه اجتماعی افراد نه صرفاً بر پایه ثروت مالی، بلکه بر اساس میزان سرمایه‌های فرهنگی، اجتماعی و نمادین آنان تعیین می‌شود.

۴-۴. سرمایه نمادین و قدرت نمادین^۲

یکی از مهم‌ترین مفاهیم در نظریه بورديو، سرمایه نمادین و قدرت نمادین است. سرمایه نمادین نوعی اعتبار اجتماعی است که از سوی دیگران به رسمیت شناخته می‌شود و می‌تواند به شکل قدرت اجتماعی عمل کند. بورديو معتقد است کنشگرانی که از منزلت فرهنگی، علمی یا معنوی برخوردارند، می‌توانند بدون استفاده از اجبار مستقیم بر دیگران تأثیر بگذارند.

بر اساس نظریه بورديو، «کنش اجتماعی حاصل تعامل میان عادت‌واره کنشگران، میزان سرمایه‌های در اختیار آنان و موقعیتشان در میدان اجتماعی است. به همین دلیل، برای تحلیل

1 Capital

2 Symbolic Capital and Symbolic Power

رفتار و عملکرد کنشگران در یک حوزه اجتماعی خاص باید این سه عنصر را به صورت هم‌زمان در نظر گرفت» (Bourdieu, 1984: 101). این چارچوب نظری امکان تحلیل جامعه‌شناختی کنش کنشگران دینی و نحوه تعامل آنان با ساختارهای قدرت سیاسی را فراهم می‌سازد. «بورديو فرهنگ و جامعه را نوعی سرمایه می‌داند که از راه مشروعیت‌بخشی، سرمایه نمادین و خشونت نمادین در شکل‌گیری و تداوم ساختارهای قدرت نقش فعال دارد» (Swartz, 1997: 8). نمودار زیر نشان می‌دهد «میدان» (ساختار روابط و رقابت‌های اجتماعی) بر «عادت‌واره» (الگوهای درونی‌شده) و «سرمایه» (منابع و قدرت‌ها (اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، نمادین درونی‌شده فرد)) اثر می‌گذارد و این دو با هم «کنش اجتماعی» فرد را شکل می‌دهند.

نمودار ۱. مدل مفهومی کنش اجتماعی از دیدگاه پی‌یر بورديو



$$[(\text{habitus}) (\text{capital})] + \text{field} = \text{practice} .$$

(Swartz, 1997: 141)

کنش اجتماعی نتیجه تعامل عادت‌واره افراد، میزان سرمایه‌های آنان و موقعیتشان در میدان اجتماعی است. «بدین ترتیب کنش‌ها صرفاً نتیجه عادت‌واره فرد نبوده، بلکه نتیجه رابطه بین عادت‌واره شخص با وضعیت فعلی او هستند» (گرنفل، ۱۳۸۸: ۱۰۹).

۵. تحلیل داده‌ها

مکتوبات شامل نامه‌های مولانا به حاکمان، بزرگان، دوستان و مریدان است که تصویری روشن از نحوه ارتباط او با صاحبان قدرت و نیز شیوه مداخله او در مسائل اجتماعی و سیاسی زمانه ارائه می‌دهد. در این نامه‌ها می‌توان نحوه به کارگیری زبان دینی، توصیه‌های اخلاقی و درخواست‌های اجتماعی را مشاهده کرد؛ عناصری که نشان می‌دهد مولانا چگونه از جایگاه معنوی خود برای تأثیرگذاری در روابط اجتماعی و قدرت استفاده می‌کند. در این بخش کوشش شده است نامه‌هایی مورد بررسی قرار گیرند که بیش از همه بر جنبه‌های قدرت سیاسی و فرهنگی مولانا تأکید دارند.

۵-۱. نامه به سلطان عزالدین کیکاووس

در این نامه، مولوی به مثابه کنشگری دینی با عادت‌واره صوفیانه در میدان قدرت سیاسی وارد کنش می‌شود و از سرمایه نمادین خود برای اثرگذاری بر این میدان بهره می‌گیرد. او با تأکید بر عشق، دعا و هواخواهی بی‌چشم‌داشت، رابطه خود با شاه را از سطح مناسبات رسمی و ابزاری فراتر برده و آن را در قالب پیوندی معنوی بازتعریف می‌کند؛ امری که به مشروعیت بخشی نمادین قدرت سیاسی می‌انجامد.

«خدای می‌داند که این پدر از آغاز دولتِ عالم آرای شهریار راستین طوعاً و عشقاً از اندرونِ دل و جان هواخواه دولتش بوده‌ام، اگرچه ملازم صورت نبوده‌ام، ملازم هواخواهی و دولت‌جویی بوده‌ام در آن حضرتی که همه حضرت‌ها دم‌بدم محتاج و مددخواه و دریوزه‌گر آن حضرت است. و این عرض دوستی و هواخواهی به دستوری و فرمانِ صدر رسالت افتاد، هرباری لطفی و رحمتی و پادشاهی از جنابِ مستطابِ شاهِ عالمِ اعلیٰ اللهُ رایتُه نو به

نو به سَمعِ این پدر می‌رسید، شاد می‌شدم از دو وجه: یکی فرطِ محبت و هواخواهی که محبّ هرگز در بندِ کمال و نیکونامیِ خود نباشد، در بندِ کمال و نیکونامیِ محبوب باشد و بدان شاد باشد، و این مسئله‌ای است از درسِ مدرسهٔ عشق، نمی‌توانم در این غلوّ کردن که سیلابِ این بحث مرا در رُباید.

(مولوی، ۱۳۹۵: ۴۹)

زبان عرفانی متن که بر نفی منفعت شخصی و برجسته‌سازی شرافت معشوق تأکید دارد، نشان‌دهندهٔ عادت‌واره‌ای است که مداخله در قدرت را «غیرسیاسی» جلوه می‌دهد؛ در حالی که عملاً نوعی مبادلهٔ نمادین میان صوفی و سلطان برقرار می‌شود. از نگاه بوردیو، مولوی با تکیه بر سرمایهٔ نمادین ناشی از جایگاه معنوی خود، بدون ورود مستقیم به ساختار قدرت در بازتولید و تقویت مشروعیت آن نقش ایفا می‌کند.

۲-۵. نامه به معین‌الدوله پروانه

مولوی در نامهٔ دوم به معین‌الدوله پروانه یادآور می‌شود که پادشاهی و قدرت دنیوی در اصل عطای الهی است و خداوند است که برخی را به سلطنت و فرمانروایی می‌رساند و سرزمین‌ها، لشکر و خزانه را در اختیار آنان قرار می‌دهد. با این حال، او تأکید می‌کند که قدرت دنیوی پایدار نیست و همان‌گونه که خداوند آن را می‌بخشد، می‌تواند آن را از میان ببرد؛ بنابراین، سلطنت دنیوی تنها نشانه‌ای از ملکِ پایدار الهی است. مولوی در ادامه با ستایش فضایل پادشاه، او را به توجه به آخرت، یاری فقرا و عمل به خیر بدون تأخیر فرامی‌خواند و از لطف و احسان او نسبت به صدرالدین قنبردانی کرده و امید دارد که این نیکی‌ها ادامه یابد.

«تا در بی خبریِ شب نه امیر ماند، نه مأمور، نه حاکم ماند و نه محکوم، نه مَلِک ماند و نه مملوک، تا بدانند که این خطوطِ محکوم دستِ مُهندسی است، و چون بوی نبردند، به شبِ مرگ به کَلّی محو کند تا همه را معلوم

شود که این غَوَاصِ ملکِ ناپایدار نمونه‌ای است و اصطربابی است از بهرِ
اعلامِ ملکِ پایدار و تاج و تخت و عسکر و مخزنِ پایدار، که هر خیالی
نمونه حقیقتی است و هر خوابی نمونه تعبیری است.»

(همان: ۵۲)

در این نامه، مولوی با استفاده از زبان دینی و عرفانی، قدرت سیاسی را در چارچوب
اراده الهی تفسیر می‌کند و به این وسیله نوعی مشروعیت نمادین برای سلطنت ایجاد
می‌کند. او ابتدا تأکید می‌کند که پادشاهی عطای الهی است و خداوند است که تاج،
تخت، لشکر و خزانه را به فرمانروایان می‌بخشد؛ اما هم‌زمان یادآور می‌شود که این قدرت
ناپایدار و زودگذر است و تنها نمونه‌ای از ملک پایدار الهی به شمار می‌رود. این شیوه بیان
نشان می‌دهد که مولوی به عنوان یک کنشگر دینی با سرمایه نمادین و معنوی خود در
میدان قدرت سیاسی مداخله می‌کند؛ او از یک سو با ستایش پادشاه و نسبت دادن قدرت
او به اراده خدا به تقویت مشروعیت سیاسی کمک می‌کند و از سوی دیگر، با یادآوری
ناپایداری دنیا و توصیه به یاری فقرا و انجام خیر، نوعی نظارت اخلاقی بر قدرت اعمال
می‌کند. بنابراین مولوی در این متن نه در جایگاه یک کارگزار سیاسی، بلکه به عنوان
صاحب سرمایه نمادین و گوینده نوعی از گفتمان دینی حاکم، در تعامل با قدرت سیاسی
قرار می‌گیرد و از طریق زبان دین و اخلاق بر رفتار حاکم تأثیر می‌گذارد.

«از نظر بوردیو، هرچه سرمایه زبانی گویندگان بیشتر باشد، توان آن‌ها برای بهره‌برداری
از تفاوت‌های زبانی و کسب سود تمایز افزایش می‌یابد. اشکال زبانی دارای بیشترین ارزش
به دلیل کمیابی و دسترسی محدود به شرایط تولیدشان، نابرابر توزیع شده‌اند و همین
نابرابری موجب می‌شود که این اشکال زبان به ابزاری برای تمایز اجتماعی و کسب اعتبار
تبدیل شوند» (Bourdieu, 1984:18).

۳-۵. نامه به مجدالدین اتابک

مولوی در این نامه نظام‌الدین را معرفی می‌کند و او را فردی مخلص، نیک‌اخلاق و
خدمتگزار فقرا می‌داند که همواره مال و توان خود را در راه یاری نیازمندان صرف کرده

است. در پایان از آن صاحب‌منصب درخواست می‌کند که از روی بزرگواری و درویش‌نوازی به نظام‌الدین لطف و حمایت کند؛ زیرا او دچار زیان‌هایی شده است. مولوی این کمک را عملی بسیار نیکو و موجب پاداش الهی می‌داند.

«توقع است از درویش‌پروری و کهن‌نوازی صاحب اعظم، که سایه لطف و رحمت و پادشاهی بر احوال او گستراند، که بس زیان‌ها رسیده است بدو از وجوهی که به شرح آن خدمت شما را تصدیع نمی‌دهیم، تا ثواب جزیل و ثنای جمیل مدّخر گردد. و این عنایت و اعانت از عظیم خیرات خواهد بودن و مستثنی از خیرات دیگر که تعلق به فقرای راستین دارد.»
(مولوی، ۱۳۹۵: ۶۶)

با رویکرد جامعه‌شناسی پیر بوردیو می‌توان این نامه از مکتوبات را به عنوان نوعی کنش در میدان قدرت تحلیل کرد؛ جایی که مولوی از سرمایه نمادین و دینی خود برای اثرگذاری بر یک صاحب‌منصب سیاسی استفاده می‌کند؛ نخست، آغاز نامه مولوی با ذکر القاب فراوان برای صاحب‌منصب («آصف زمان»، «نظام‌الملک وقت»، «مجدالدوله و الدین» و...) نوعی به رسمیت شناختن موقعیت او در میدان قدرت سیاسی را انجام می‌دهد. در منطق بوردیو، این عمل نوعی مبادله نمادین است؛ زیرا مولوی با اعطای احترام مشروعیت معنوی به مقام سیاسی، رابطه‌ای مبتنی بر احترام متقابل میان میدان دین و میدان قدرت برقرار می‌کند. دوم، مولوی با استناد به آیات قرآن و حدیث درباره خدمت به خلق («الخلق عیال الله...») نوعی چارچوب اخلاقی و دینی برای قدرت سیاسی ترسیم می‌کند. در اینجا او از سرمایه دینی و فرهنگی خود بهره می‌گیرد تا رفتار مطلوب حاکم را تعریف کند. این عمل بیانگر آن است که کنشگران دینی می‌توانند با اتکا به سرمایه نمادین خود، بر کنش‌های کنشگران سیاسی نظارت اخلاقی و معنوی اعمال کنند. سوم، معرفی نظام‌الدین به عنوان فردی که اموال خود را صرف فقرا کرده است؛ در واقع نوعی تبدیل سرمایه اخلاقی به سرمایه اجتماعی است. مولوی با اعتبار معنوی خود، شخصیت او را در برابر صاحب‌منصب تأیید می‌کند و بدین وسیله می‌کوشد حمایت سیاسی و اقتصادی برای

او به دست آورد. در منطق بورديو، اين فرآيند نوعی تبديل سرمايه نمادين (اعتبار معنوی مولوی) به منابع مادی یا حمايت سياسی برای شخص ثالث است. در نهايت، اين نامه نشان می‌دهد که مولوی به عنوان يک کنشگر برجسته در میدان دینی با تکیه بر سرمايه نمادين و عادت‌واره صوفيانه خود در میدان قدرت مداخله می‌کند. او نه از طريق قدرت سياسی مستقيم، بلکه از طريق زبان دعا، اخلاق و مشروعيت دینی می‌کوشد رفتار حاکم را هدايت کند و برای يک فرد نیازمند حمايت جلب نماید. به اين ترتيب، نامه نمونه‌ای از تعامل و مبادله میان میدان دین و میدان قدرت سياسی در چارچوب نظريه بورديو است.

۵-۴. نامه به مجدالدین و درخواست بخشودگی کمال‌الدین از خراج

مولوی در آغاز نامه برای امير ديندار آرزوی توفيق در خير و طاعت می‌کند و با استناد به آیات قرآن یادآور می‌شود که هدف آفرينش انسان عبادت خداست. او مخاطب را با القاب دینی و اخلاقی می‌ستاید و او را یاری‌دهنده مظلومان و پناهگاه درماندگان می‌خواند و برای هدايت و موفقیت او دعا می‌کند. سپس سلام و احترام خود را ابراز کرده و آرزوی دیدار او را بیان می‌کند. در ادامه، مولوی کمال‌الدین را که از مریدان مخلص اوست معرفی می‌کند و می‌گوید او به عبادت و امور دینی مشغول است، اما به سبب بی‌اعتنایی به کسب و مال دچار زیان مالی شده و بدهکار و عیال‌وار است. در پایان مولوی از امير درخواست می‌کند که او را از مالیات یا هزینه‌هایی که بر دیگران مقرر می‌شود معاف کند تا بتواند به عبادت و دعا برای دولت پردازد و این لطف به احسان‌های پیشین امير افزوده شود.

«بسی زیان‌ها در مال افتاد، وام دارد و مُعیل است. توقّع است که آنچه طرح می‌کند بر عامه، او را از آن معاف دارد، که لیس علی الخرابِ خراج، تا به دعای دولت مشغول باشد و بر این داعی مَنتهّا باشد و بر احسان‌های بسیار بی‌شمار سابق منضم گردد، جاوید محسن باد.»

(همان: ۷۳)

این نامه از مکتوبات را می‌توان نمونه‌ای از کنش در میدان قدرت و تبدیل سرمایه‌ها دانست؛ جایی که مولوی به عنوان کنشگر دینی با سرمایه نمادین خود بر یک کنشگر سیاسی اثر می‌گذارد.

نخست، در آغاز نامه مولوی با به کار بردن القاب فراوان برای امیر («ولیّ الایادی و النعم»، «مربیّ المظلومین»، «مغيث الملهوفین») در واقع موقعیت او را در میدان قدرت سیاسی به رسمیت می‌شناسد. ستایش مولوی از امیر نوعی مبادله نمادین است که رابطه‌ای متقابل میان میدان دین و میدان قدرت برقرار می‌کند؛ یعنی کنشگر دینی با اعطای مشروعیت اخلاقی، جایگاه کنشگر سیاسی را تقویت می‌کند.

دوم، مولوی با استناد به آیات قرآن درباره عبادت و مسئولیت دینی، چارچوبی اخلاقی برای رفتار حاکم ترسیم می‌کند. این امر نشان می‌دهد که مولوی از سرمایه دینی و فرهنگی خود برای هدایت رفتار سیاسی استفاده می‌کند. بوردیو سرمایه نمادین را «شکلی از سرمایه می‌داند که در قالب اعتبار، منزلت و مشروعیت اجتماعی عمل می‌کند» (Bourdieu, 1986: 243). در این نامه نیز اعتبار معنوی مولوی به او امکان می‌دهد که به طور غیرمستقیم در تصمیم‌گیری‌های سیاسی مداخله کند.

سوم، معرفی کمال‌الدین به عنوان فردی زاهد و مشغول عبادت، در واقع نوعی ساختن سرمایه نمادین برای اوست. مولوی با تأکید بر دینداری و اخلاص او، می‌کوشد تصویر مثبتی از او در برابر امیر ایجاد کند تا زمینه حمایت فراهم شود.

چهارم، درخواست معافیت مالی برای کمال‌الدین نشان می‌دهد که مولوی از اعتبار معنوی خود برای تبدیل سرمایه نمادین به منفعت مادی یا اداری استفاده می‌کند. در اینجا عادت‌واره صوفیانه مولوی که بر حمایت از مریدان و کمک به نیازمندان تأکید دارد، او را به کنشی سوق می‌دهد که از طریق سرمایه نمادین در میدان قدرت سیاسی عمل می‌کند. در مجموع، این نامه نشان می‌دهد که مولوی به عنوان یک کنشگر برجسته در میدان دینی با بهره‌گیری از سرمایه نمادین و اعتبار معنوی خود در میدان قدرت سیاسی مداخله می‌کند. او از طریق زبان دعا، ستایش و استناد دینی، هم مشروعیت اخلاقی قدرت را تأیید می‌کند و هم می‌کوشد از این مشروعیت برای کسب حمایت عملی برای یکی از مریدان خود بهره

گیرد؛ امری که نمونه‌ای از تعامل و تبدیل سرمایه‌ها در میدان‌های اجتماعی در چارچوب نظریه بوردیو است.

۵-۵. نامه به شجاع الدین و درخواست جامگی برای نظام‌الدین داماد

مولوی در آغاز نامه با ستایش فراوان برای یکی از امیران بزرگ و مقرب دربار دعا می‌کند و برای او آرزوی سعادت دنیوی و اخروی، پیروزی بر دشمنان و دوام منزلت و قدرت دارد. سپس سلام و محبت خالصانه خود را بیان کرده و آرزوی دیدار و مصاحبت او را ابراز می‌کند. در ادامه، مولوی نظام‌الدین را معرفی می‌کند و او را فردی شایسته و هنرمند می‌داند که داماد یکی از مشایخ بزرگ صوفیه و وابسته به خاندان معنوی سید برهان‌الدین محقق است. سپس خبر می‌دهد که بزرگان حکومت او را برای منصب طغرانیسی و امور دیوانی برگزیده‌اند. مولوی از امیر درخواست می‌کند که با بزرگواری و حمایت خود در تثبیت این منصب و تعیین حقوق و مزایای مناسب برای او کمک کند. در پایان نیز مولوی تأکید می‌کند که این حمایت موجب برکت، افزایش شأن و سعادت دنیوی و اخروی امیر خواهد شد.

«در این وقت شنوده آمد که طغرای وقت و بزرگان ملک، به نیابت طغرا و انشا اختیار کرده‌اند. توقع از مکارم اخلاق و لطف شامل شما آن است که در تقریر آن و اتمام و تعیین جامگی هر چه وافرتر و بیشتر سعی فرمایند، مخدومانه و پدرانانه که تا برکات این سعی، عنایت همّت عالی ملک المشایخ که متصرف است در کونین و فعال است در دارین، سبب دوام دولت قاهره ثبّتها الله گردد و سبب مزید جاه و حشمت و حصول مراد و سعادت دو جهانی شما گردد.»

(مولوی، ۱۳۹۵: ۸۹)

در این نامه، مولوی به عنوان کنشگری در میدان دین با تکیه بر سرمایه نمادین و معنوی خود وارد تعامل با میدان قدرت سیاسی می‌شود. زبان نامه نشان می‌دهد که رابطه‌ای متقابل

میان اقتدار معنوی صوفیان و قدرت سیاسی امیران برقرار است و مولوی از اعتبار دینی خود برای تأثیرگذاری در این میدان بهره می‌گیرد. نخست، در آغاز نامه مولوی با ذکر القاب فراوان برای امیر («سید الامرا والخواص»، «مقرب الحضرة»، «مختص الملوك والسلاطين») جایگاه او را در ساختار قدرت سیاسی به رسمیت می‌شناسد. در چارچوب نظری بوردیو، میدان قدرت فضایی از روابط و رقابت‌های اجتماعی است که کنشگران در آن برای حفظ و افزایش سرمایه‌های خود تلاش می‌کنند. این ستایش‌ها در واقع نوعی پذیرش نمادین اقتدار سیاسی است که زمینه ارتباط و تعامل میان میدان دین و میدان قدرت را فراهم می‌کند.

دوم، مولوی با دعا، آرزوی سعادت اخروی و استفاده از زبان معنوی، از سرمایه نمادین دینی خود بهره می‌گیرد. جایگاه عرفانی و اعتبار اجتماعی مولوی سبب می‌شود که سخن او در جامعه دارای وزن و مشروعیت باشد. در نظریه بوردیو، چنین اعتبار و منزلتی نوعی سرمایه نمادین است که می‌تواند بر رفتار دیگر کنشگران در میدان‌های اجتماعی اثر بگذارد.

سوم، مولوی در معرفی نظام‌الدین تلاش می‌کند برای او سرمایه نمادین ایجاد کند. او نظام‌الدین را به خاندان و سنت صوفیانه پیوند می‌دهد و از ارتباط او با سید برهان‌الدین محقق یاد می‌کند. این شیوه معرفی، نوعی ساختن منزلت معنوی برای نظام‌الدین است تا موقعیت او در میدان اداری مشروع‌تر جلوه کند.

چهارم، درخواست مولوی برای تثبیت منصب و تعیین «جامگی» نظام‌الدین نشان می‌دهد که او می‌کوشد سرمایه نمادین و معنوی خود را به سرمایه اداری و مادی تبدیل کند. بوردیو معتقد است که انواع سرمایه‌ها می‌توانند به یکدیگر تبدیل شوند؛ در اینجا اعتبار معنوی مولوی به ابزاری برای کسب حمایت اداری و اقتصادی برای یکی از نزدیکانش تبدیل می‌شود. در نهایت، مولوی با بیان اینکه این حمایت سبب «دوام دولت» و افزایش سعادت امیر خواهد شد، نوعی پیوند میان مشروعیت سیاسی و مشروعیت معنوی برقرار می‌کند. به این ترتیب، این نامه نمونه‌ای از تعامل میان میدان دین و میدان قدرت است که در آن مولوی با تکیه بر عادت‌واره صوفیانه و سرمایه نمادین خود می‌کوشد بر

ساختار قدرت سیاسی اثر بگذارد و از این طریق به تقویت موقعیت اجتماعی و اقتصادی نظام‌الدین کمک کند.

۵-۶. نامه به یکی از امرا در سفارش بهاء‌الدین و درخواست تفویض مدرسه‌ای

نو

مولوی در آغاز نامه با ستایش از یکی از امیران بزرگ و صاحب نفوذ، او را سرچشمه فضایل، احسان و اخلاق نیکو می‌داند و برای او دوام عزت، قدرت و فزونی نعمت‌ها را آرزو می‌کند. مولوی به صورت غیرمستقیم از امیر درخواست کمک و حمایت می‌کند؛ خواه از طریق واگذاری مدرسه‌ای خالی یا هر نوع یاری متناسب دیگر. او تأکید می‌کند که این حمایت موجب شکرگزاری عمومی، دعا برای دولت، افزایش ثواب اخروی، دوام قدرت سیاسی، امنیت مردم و شادی دل‌های نیکوکاران خواهد شد.

«اگر از میانِ عنایتِ آن کریم لازماً مکرماً مددی یابد و مدرسه‌ای که محلول است یا غیرِ آن، آنچه لایق حال او بیند بر قاعده کهنروازی و دلداری و عالم‌پروری، هیچ شک نیست که آن شکر به سمع‌های دوستان برسد و در دعاها مدد کرده شود و ثوابِ عظیم خواهد بودن و سببِ دوامِ دولت و سعادت و قهرِ اعدا و امنِ عباد و بلاد، و دل‌های جمعی از حلقهٔ اهلِ خیر بدین شاد خواهد شدن، چنانکه برای شما پوشیده نیست.»

(همان: ۱۰۴)

در این نامه، مولوی به مثابه یک کنشگر مسلط در میدان دین با تکیه بر سرمایه نمادین و فرهنگی خود وارد تعامل مستقیم با میدان قدرت سیاسی می‌شود و می‌کوشد از این سرمایه برای حمایت نهادی و مادی از بهاء‌الدین بهره گیرد. متن نامه به روشنی منطق مبادله نمادین میان این دو میدان را آشکار می‌کند.

نخست، دیباچهٔ بسیار مفصل و سرشار از القاب («مفخرالامرا»، «عمادالسلطنة»، «منبع المکارم») نوعی شناسایی و تثبیت جایگاه امیر در میدان قدرت است. ستایش‌های

اغراق‌آمیز مولوی نه صرفاً تعارف ادبی، بلکه کنشی نمادین است که به بازتولید مشروعیت سیاسی امیر کمک می‌کند.

دوم، مولوی با بهره‌گیری از آیات قرآن و مفاهیم الهی، از سرمایه نمادین دینی خود استفاده می‌کند. جایگاه عرفانی و اعتبار معنوی او موجب می‌شود که سخن و دعایش دارای قدرت اثرگذاری اجتماعی باشد. بوردیو سرمایه نمادین را شکلی از سرمایه می‌داند که در قالب منزلت، اعتبار و مشروعیت شناخته می‌شود و تنها در صورتی کارآمد است که از سوی دیگران به رسمیت شناخته شود. مخاطب نامه نیز همین اعتبار را به رسمیت می‌شناسد و آن را ارزشمند تلقی می‌کند.

سوم، مولوی در معرفی بهاء‌الدین، او را فردی شاکر، دعاگو و وفادار به دولت نشان می‌دهد. این توصیف، نوعی ساختن سرمایه نمادین برای بهاء‌الدین است تا او شایسته حمایت جلوه کند. در منطق بوردیو، «کنشگران می‌کوشند سرمایه‌های موجود را انباشت یا برای دیگران بازتولید کنند؛ در اینجا سرمایه نمادین مولوی به بهاء‌الدین منتقل می‌شود تا موقعیت اجتماعی او تقویت گردد. چهارم، اشاره به فقر و کثرت عیال و درخواست غیرمستقیم واگذاری مدرسه یا نوعی حمایت مالی، نشان‌دهنده تلاش برای تبدیل سرمایه نمادین دینی به سرمایه مادی و نهادی است. بوردیو این فرآیند را «ویژگی اساسی عمل اجتماعی می‌داند که در آن کنش حاصل تعامل میان عادت‌واره، سرمایه و میدان است» (Bourdieu, 1977: 72). عادت‌واره صوفیانه مولوی، که حمایت از اهل علم و خیر را ارزش می‌داند، او را به چنین کنشی سوق می‌دهد. در نهایت، مولوی با تأکید بر اینکه این حمایت موجب دوام دولت، امنیت مردم و قهر دشمنان خواهد شد، پیوندی مستقیم میان مشروعیت سیاسی و تأیید معنوی برقرار می‌کند.

در مجموع، این نامه نشان می‌دهد که مولوی نه صرفاً واعظی اخلاقی، بلکه کنشگری آگاه به منطق میدان‌هاست که با استفاده از سرمایه نمادین خود در میدان قدرت مداخله می‌کند و می‌کوشد از طریق تبدیل سرمایه‌ها، هم به حمایت از اهل علم و دین دست یابد و هم به بازتولید مشروعیت نظم سیاسی کمک کند.

۷-۵. نامه به معین‌الدین پروانه و توصیه شمس‌الدین و درخواست برای شغل

دیوانی

مولوی نامه را با ستایش از امیر و حاکم قدرتمند آغاز می‌کند و او را پناه مظلومان، یار فقرا و صاحب فضایل دینی و اخلاقی معرفی می‌کند و برای او دوام قدرت و موفقیت آرزو می‌کند. در ادامه، مولوی شمس‌الدین را معرفی می‌کند و او را از خویشاوندان خود و فردی شایسته و هنرمند می‌داند که مدت‌هاست آرزو دارد به خدمت در درگاه آن امیر پذیرفته شود. مولوی توضیح می‌دهد که به دلیل رعایت احترام، پیشتر درخواست خود را مطرح نکرده بود، اما اکنون به سبب شدت اشتیاق او این تقاضا را بیان می‌کند. در پایان، مولوی از امیر می‌خواهد با بزرگواری خود شفاعت و درخواست او را بپذیرد و شمس‌الدین را در خدمت خود بگمارد و تأکید می‌کند که چنین کاری موجب ثواب، دعای خیر و ستایش فراوان خواهد شد.

«رافع تحیت، فرزندِ مخلص کافی هنرمند، شمس‌الدین دامت سعادت از خویشانِ این داعی است و دیر است که در آرزوی آن است که به وسیله‌ای از وسایل به خدمتکاری آن بارگاه مشرف شود و از جمله بندگان و خادمان و چاکرانِ آن حضرت باشد، اجل‌ها الله، زحمت از آن جنابِ عالی دور می‌داشت تا اشتیاق و ارادت به نهایت رسید.»

(مولوی، ۱۳۹۵: ۱۸۱)

این نامه نمونه‌ای روشن از کنش مولوی در تقاطع میدان دین و میدان قدرت سیاسی است. نخست، ساختار آغازین نامه که سرشار از القاب و ستایش‌های گسترده از امیر است، نشان‌دهنده شناسایی و پذیرش ساختار سلسله‌مراتبی میدان قدرت است. مولوی با استفاده از القاب متعدد و آیات قرآنی، جایگاه مشروع و برتر امیر را به رسمیت می‌شناسد و از این طریق خود را در چارچوب مشروع گفتار در میدان قدرت قرار می‌دهد.

دوم، مولوی به عنوان یک عارف و مرشد دینی دارای سرمایه نمادین دینی است؛ یعنی اعتبار، منزلت و اعتماد اجتماعی که از جایگاه معنوی او ناشی می‌شود. بوردیو سرمایه

نمادین را نوعی سرمایه می‌داند که در قالب اعتبار و مشروعیت اجتماعی عمل می‌کند و می‌تواند در روابط قدرت نقش تعیین‌کننده داشته باشد. هنگامی که مولوی برای امیر دعا می‌کند و او را با مفاهیم دینی توصیف می‌کند، در واقع از این سرمایه نمادین برای تقویت پیوند میان قدرت سیاسی و مشروعیت دینی استفاده می‌کند. سوم، هدف عملی نامه درخواست شفاعت برای شمس‌الدین است تا در دستگاه امیر به خدمت پذیرفته شود. اینجا نوعی میانجی‌گری اجتماعی رخ می‌دهد؛ مولوی سرمایه نمادین خود را به کار می‌گیرد تا موقعیت اجتماعی فردی دیگر را ارتقا دهد.

چهارم، زبان فروتنانه و شاعرانه نامه، بازتاب عادت‌واره صوفیانه مولوی است. عادت‌واره مجموعه‌ای از گرایش‌های درونی و الگوهای کنش است که در طول تجربه‌های اجتماعی شکل می‌گیرد و رفتار کنشگر را هدایت می‌کند. در اینجا عادت‌واره صوفیانه مولوی که بر تواضع، دعا، شفاعت و حمایت از نزدیکان استوار است، نحوه ورود او به میدان قدرت را شکل می‌دهد.

در نهایت، این نامه نشان می‌دهد که چگونه میان میدان دین و میدان سیاست نوعی مبادله نمادین برقرار است: مولوی با اعطای مشروعیت معنوی و دعا برای دوام حکومت، قدرت سیاسی را تقویت می‌کند و در مقابل می‌کوشد از امکانات و منابع آن برای حمایت از افراد وابسته به خود بهره گیرد. بوردیو این فرآیند را نتیجه تعامل میان میدان، سرمایه و عادت‌واره می‌داند که کنش اجتماعی را شکل می‌دهد.

۵-۸. نامه به فخرالدین علی صاحب عطا درباره مصادره اموال صدرالدین

مولوی در آغاز نامه با ستایش فراوان از امیر و اتابک بزرگ، او را حامی اسلام، عادل، زاهد و پناه مسلمانان معرفی می‌کند و برای او دوام قدرت، هدایت الهی و پذیرش اعمال نیک آرزو می‌کند. سپس با اشاره به لطف‌ها و محبت‌هایی که امیر نسبت به او داشته است، از او سپاسگزاری می‌کند و می‌گوید که همواره در خلوت و عبادت برای کامیابی و سعادت او دعا می‌کند. در ادامه یادآوری می‌کند که پیشتر درخواست کرده بود به صدرالدین که بی‌گناه گرفتار مشکل شده است، عنایت و کمک شود و اکنون نیز امیدوار است امیر با بزرگواری خود دل او را شاد کند و مشکلیش را برطرف سازد. مولوی تأکید

می‌کند که چنین کمک و بخششی علاوه بر ایجاد شادی و سپاسگزاری برای امیر ثواب اخروی، دوام امنیت و برکت دولت به همراه خواهد داشت. او همچنین از حسام‌الدین یاد می‌کند و از امیر می‌خواهد هر پیامی که از سوی او درباره این موضوع برسد را همچون پیام مولوی و حتی در راستای رضای الهی بپذیرد.

«دانم که آن لطف‌ها و دلجویی‌ها خاصّ برای رضای حق می‌فرماید. حاجت‌ها و مرادهای این جهانی و آن جهانش میسر و محصل باد، این داعی هر جا که هست در خلوات و صلوات، به دعای خیر مشغول است و پیش از این التماس رفته که در حقّ فرزندِ مقبلِ کافیِ هنرمندِ متورّع، صدرالدین بلغه الله الدّرجات عنایت فرماید که بی‌جرمی و بی‌تقصیر از وی جهت او را فرو گشوده‌اند. مدّتی هست که منتظرِ رحمتِ شاهانه امیر دیندار است.» (همان: ۲۲۷)

در این نامه، مولوی به عنوان کنشگری دینی با سرمایه نمادین بالا در میدان دین وارد تعامل با میدان قدرت سیاسی می‌شود و از اعتبار معنوی خود برای تأثیرگذاری بر تصمیم سیاسی امیر استفاده می‌کند. نخست، ستایش‌های گسترده از امیر در آغاز نامه («اتابک اعظم»، «پناه اسلامیان»، «عادل و زاهد») نشان‌دهنده به رسمیت شناختن جایگاه امیر در میدان قدرت است. در نظریه بوردیو، هر میدان دارای سلسله مراتب و قواعد خاصی است و کنشگران برای اثرگذاری باید این ساختار را بپذیرند و در چارچوب آن سخن بگویند؛ بنابراین، زبان ستایش آمیز مولوی نوعی کنش نمادین است که جایگاه مشروع امیر را تثبیت می‌کند.

دوم، مولوی با تأکید بر دعا، عبادت و پیوند اعمال امیر با رضایت الهی از سرمایه نمادین دینی خود بهره می‌گیرد. سرمایه نمادین در نگاه بوردیو نوعی اعتبار و منزلت اجتماعی است که به کنشگر امکان می‌دهد بر دیگران اثر بگذارد و سخن او پذیرفته شود مولوی با جایگاه عرفانی خود می‌تواند عمل سیاسی امیر را در چارچوب پاداش اخروی و رضایت خداوند معنا کند و به این وسیله تصمیم او را جهت دهد.

سوم، هدف عملی نامه حمایت از صدرالدین است که به گفته مولوی بی‌گناه گرفتار مشکل شده است. در اینجا مولوی نقش میانجی در شبکه اجتماعی را ایفا می‌کند. او با استفاده از اعتبار معنوی خود می‌کوشد موقعیت اجتماعی فردی دیگر را در میدان قدرت بهبود بخشد. بورديو این فرآیند را بخشی از کارکرد سرمایه اجتماعی می‌داند؛ یعنی استفاده از روابط و شبکه‌ها برای دسترسی به منابع و فرصت‌ها.

چهارم، مولوی با تأکید بر اینکه احسان به اولیای الهی همانند احسان به خداوند است، نوعی مشروعیت بخشی دینی به قدرت سیاسی ایجاد می‌کند. در اینجا میدان دین به میدان سیاست معنا و اعتبار می‌بخشد. چنین رابطه‌ای نمونه‌ای از مبادله نمادین میان میدان‌ها است؛ یعنی جایی که قدرت سیاسی از تأیید معنوی بهره می‌گیرد و در مقابل، میدان دین می‌تواند از منابع و امکانات قدرت سیاسی برای حمایت از افراد یا نهادهای خود استفاده کند. در نهایت، لحن فروتنانه، دعاگو و شفاعت‌گونه نامه بازتاب عادت‌واره صوفیانه مولوی است؛ مجموعه‌ای از گرایش‌های درونی که در تجربه‌های اجتماعی و دینی او شکل گرفته و شیوه تعامل او با قدرت را تعیین می‌کند. این عادت‌واره سبب می‌شود که مولوی به جای تقابل مستقیم با قدرت از زبان دعا، نصیحت و شفاعت برای اثرگذاری استفاده کند. در مجموع، این نامه نشان می‌دهد که مولوی با تکیه بر سرمایه نمادین دینی خود در میدان قدرت مداخله می‌کند و می‌کوشد از طریق تبدیل این سرمایه به حمایت سیاسی و اجتماعی، هم به یاری افراد نزدیک به خود پردازد و هم پیوند میان مشروعیت دینی و قدرت سیاسی را تقویت کند.

نمودار (۲) نشان می‌دهد که چگونه «مولوی» به عنوان کنشگر میدان دین، با تکیه بر عادت‌واره صوفیانه و سرمایه نمادین خود (قداست، اعتبار عرفانی)، در میدان قدرت سیاسی (سلاطین، امیران، وزرا) وارد کنش می‌شود (نوشتن، شفاعت، دعا، ستایش). حاصل این کنش، پیوند و مشروعیت بخشی متقابل میان میدان دین و میدان قدرت است.

نمودار ۲. سرمایه فرهنگی در مکتوبات مولوی



۶. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

بررسی مکتوبات مولوی نشان داد که او در مقام یک کنشگر دینی در میدان دین از سرمایه نمادین بالایی برخوردار است. این سرمایه نمادین حاصل اعتبار معنوی، جایگاه عرفانی، نفوذ اجتماعی و اعتماد گسترده‌ای است که در میان مردم و نخبگان سیاسی زمانه خود داشته است. مولوی با تکیه بر همین سرمایه نمادین توانسته است در میدان قدرت سیاسی نیز حضور مؤثری داشته باشد. نامه‌های او به امیران، وزرا و صاحبان قدرت نشان می‌دهد که وی با آگاهی از سازوکارهای قدرت از اعتبار معنوی خود برای تأثیرگذاری بر تصمیم‌های سیاسی و اجتماعی بهره می‌گرفته است.

یکی از مهم‌ترین یافته‌های این پژوهش آن است که مکتوبات مولوی را می‌توان نمونه‌ای روشن از تبدیل سرمایه نمادین به سایر اشکال سرمایه دانست. در بسیاری از نامه‌ها،

مولوی با زبان احترام‌آمیز، دعا، ستایش و گاه نصیحت، با صاحبان قدرت ارتباط برقرار می‌کند و در همان حال درخواست‌هایی را برای حمایت از افراد، شاگردان یا نیازمندان مطرح می‌کند. این درخواست‌ها گاه به صورت توصیه برای اعطای منصب، گاه در قالب درخواست کمک مالی یا حمایت نهادی مانند واگذاری مدرسه یا تعیین مقرری بیان شده است.

در چارچوب نظری بوردیو، این فرآیند را می‌توان تبدیل سرمایه نمادین به سرمایه اجتماعی، نهادی یا حتی اقتصادی دانست. مولوی با استفاده از زبانی سرشار از مفاهیم دینی، عرفانی و اخلاقی، نوعی مشروعیت معنوی برای مخاطبان خود ایجاد می‌کند. او غالباً قدرت سیاسی را در چارچوب ارزش‌های دینی معنا می‌کند و حاکمان را به عدالت، احسان و حمایت از اهل دین فرا می‌خواند. این شیوه سخن گفتن نه تنها نوعی نصیحت اخلاقی است، بلکه در سطحی عمیق‌تر، به تثبیت رابطه‌ای متقابل میان میدان دین و میدان قدرت کمک می‌کند. حاکمان از طریق ارتباط با یک شخصیت معنوی مانند مولوی می‌توانند برای قدرت خود مشروعیت دینی کسب کنند و در مقابل، مولوی نیز از نفوذ خود برای حمایت از شاگردان، صوفیان یا نیازمندان بهره می‌گیرد. چنین رابطه‌ای را می‌توان نوعی تعامل میان دو میدان اجتماعی دانست که در آن هر یک از طرفین در پی حفظ یا تقویت سرمایه خود هستند. میدان قدرت به سرمایه نمادین دین نیاز دارد تا مشروعیت خود را تقویت کند و میدان دین نیز در برخی موارد برای حفظ نهادها و پیروان خود از حمایت قدرت سیاسی بهره می‌برد.

مکتوبات مولوی نمونه‌ای از این تعامل پیچیده میان دین و قدرت در جامعه اسلامی قرن هفتم هجری است. تحلیل نمونه‌های مختلف از نامه‌های مولوی نشان داد که او در بسیاری از موارد از موقعیت معنوی خود برای شفاعت و میانجی‌گری اجتماعی استفاده می‌کند. درخواست‌هایی مانند تعیین مقرری برای شاگردان، واگذاری منصب یا کمک به افراد فقیر نشان می‌دهد که مولوی در شبکه‌ای از روابط اجتماعی و سیاسی قرار داشته است و از این شبکه برای حل مسائل اجتماعی پیروان خود بهره می‌برده است. این امر نشان می‌دهد که عرفان در آن دوره صرفاً یک تجربه فردی یا معنوی نبوده، بلکه در سطح

اجتماعی نیز کارکردهایی مهم داشته است. در عین حال، مکتوبات مولوی حاوی نوعی نگاه انتقادی به قدرت نیز هست. در برخی نامه‌ها، او به فانی بودن قدرت و مسئولیت اخلاقی حاکمان اشاره می‌کند و آنان را به عدالت و نیکوکاری دعوت می‌کند. این امر نشان می‌دهد که رابطه او با قدرت صرفاً رابطه‌ای ابزاری یا منفعت‌طلبانه نبوده، بلکه در چارچوب یک نظام ارزشی دینی و اخلاقی شکل گرفته است. از این رو، مولوی در عین تعامل با قدرت سیاسی، نوعی نظارت اخلاقی و معنوی بر آن نیز اعمال می‌کند.

در مجموع، نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که مکتوبات مولوی را می‌توان به‌عنوان عرصه‌ای برای مشاهده کنش اجتماعی یک عارف در میدان‌های مختلف اجتماعی تحلیل کرد. مولوی با بهره‌گیری از عادت‌واره عرفانی و سرمایه نمادین دینی خود، توانسته است در میدان قدرت سیاسی حضور پیدا کند و از طریق مکتوبات، نوعی تأثیرگذاری نمادین و اجتماعی بر این میدان داشته باشد. این کنش‌ها در چارچوب نظری بوردیو به خوبی قابل تبیین است، زیرا نشان می‌دهد که چگونه سرمایه نمادین می‌تواند به اشکال دیگر سرمایه تبدیل شود و چگونه کنشگران دینی می‌توانند در ساختارهای قدرت نقش فعال ایفا کنند.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Fateme Karimi



<https://orcid.org/0009-0009-6739-4079>

Rashid Kakavand



<https://orcid.org/0000-0003-0529-6181>

Maryam Moradi



<https://orcid.org/0009-0002-1366-3324>

Fateme Mohseni



<https://orcid.org/0000-0003-3434-9123>

Gardekoohi

منابع

- توحیدفام، محمد، حسینیان امیری، مرضیه. (۱۳۸۸). *فراسوی کنش و ساختار: تلفیق کنش و ساختار در اندیشه آنتونی گیدنز، پیر بوردیو و یورگن هابرماس*. تهران: انتشارات گام نو.
- جلائی پور، حمیدرضا، محمدی، جمال. (۱۳۸۸). *نظریه متاخر جامعه شناسی*. تهران: انتشارات نی.
- جنکینز، ریچارد. (۱۳۸۵). *پیر بوردیو. ترجمه لیلا جوافشانی و حسن چاوشیان*. تهران: انتشارات نی.
- شویره، کریستیان، فونتن، اولیویه (۱۳۸۵). *واژگان بوردیو، ترجمه مرتضی کتبی*. تهران: انتشارات نی.
- علیخانی، فاطمه و همکاران. (۱۳۹۶). *سبک شناسی انتقادی مکتوبات جلال الدین محمد مولوی*. تهران: انتشارات دانشگاه الزهرا.
- فروزانفر، بدیع الزمان. (۱۴۰۲). *احوال و زندگانی مولانا جلال الدین محمد*. تهران: انتشارات ارس.
- گرنفل، مایکل. (۱۳۸۸). *مفاهیم کلیدی پیر بوردیو، ترجمه محمد مهدی لیبی*. تهران: انتشارات افکار.
- مولوی، جلال الدین محمد. (۱۳۹۵). *مکتوبات مولانا. تصحیح توفیق سبحانی*. تهران: انتشارات مرکز دانشگاهی.

Refrence

- Bourdieu, P. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge University Press The Edinburgh Building, Cambridge CB2 8RU, UK .
- Bourdieu, P.(1984). *Language and Symbolic Power*. Marketing and production: Basil Blackwell Ltd, 108 Cowley Road, Oxford OX4 1JF. UK ,Harvard University Press.
- Bourdieu, P. & Wacquant, L. J. D. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. University of Chicago Press. Blackwell publisher, 108 Cowley road. oxford OX4, 1JF, UK.
- Bourdieu, P. (1993). *The Field of Cultural Production*. Cambridge: First published in the UK by Polity Press in association with Blackwell Publishers Ltd.
- Swartz, D. (1997). *Culture and Power: The Sociology of Pierre Bourdieu*. The University of Chicago Press, Chicago 60637 The University of Chicago Press, Ltd., London © 1997 by The University of Chicago All

rights reserved. Published 1997 Printed in the United States of America
06 05 04 03543.

- Alikhani, F. et al. (2017). *Critical Stylistics of the Letters (Maktubat) of Jalal al-Din Muhammad Rumi*. Tehran: Alzahra University Publications. [in Persian]
- Foruzanfar, B. (2023). *The Life and Biography of Mawlana Jalal al-Din Muhammad*. Tehran: Aras Publications. [in Persian]
- Grenfell, M. (2009). *Key Concepts of Pierre Bourdieu*. Translated by Mohammad Mehdi Labibi. Tehran: Afkar Publications. [in Persian]
- Jalaeipour, H. & Mohammadi, Jamal. (2009). *Contemporary Sociological Theory*. Tehran: Ney Publications. [in Persian]
- Jenkins, R. (2006). *Pierre Bourdieu*. Translated by Leila Javafshani & Hassan Chavoshian. Tehran: Ney Publications. [in Persian]
- Molavi, J. (2016). *The Letters of Rumi (Maktubat-e Mawlana)*. Edited by Towfiq Sobhani. Tehran: Markaz-e Daneshgahi Publications. [in Persian]
- Chauvire, C. & Fontaine, O. (2006). *Le Vocabulaire de Bourdieu* (M. Kotobi, Trans.). Tehran: Ney Publications. [In Persian]
- Tohidfam, M. & Hosseini Amiri, M. (2009). *Beyond Action and Structure: The Integration of Agency and Structure in the Thought of Anthony Giddens, Pierre Bourdieu, and Jürgen Habermas*. Tehran: Gam-e No Publications. [in Persian]

استناد به این مقاله: کریمی، فاطمه، کاکاوند، رشید، مرادی، مریم، محسنی گرده کوهی، فاطمه. (۱۴۰۵). رابطه دین و قدرت در مکتوبات مولوی باتکیه بر نظریه کنش پیر بوردیو (مطالعه موردی ۸ مکتوب)، دو فصلنامه عرفان‌پژوهی در ادبیات، ۵ (۹)، ۳۳۹-۳۷۴.

doi: 10.22054/msil.2026.92021.1244



Mysticism in Persian Literature is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.